

Ликови жена у Андрићевим приповеткама

Од шездесетог броја *Суштина поетике* се бави женским ликовима у приповеткама Ива Андрића из личног и стручног угла **Ане Митић Стошић**, професорке српског језика и књижевности.

РОБИЊА

Коначно, Андрић нам говори и о жени робињи. Она се препознаје у свим женама, али у истоименој приповеци она и постоји управо као таква, а не само као ропкиња у кући и за укућане, у својој вароши и друштву које је окружује. Овде је сама друштвена околност наметнула ту улогу, а писац је заузео удобну позицију да нам говори о томе објективно и као са неким 'вишим' сазнањем о свему и свима.

У Андрићевој *Робињи* исприповедано је шта у последњем трену свог живота мисли и осећа девојка која се убија, с тим што сама прича на почетку садржи 'објашњење' откуд наратору сазнање о томе. *Робиња* је врхунски изазов читаоцу Андрићевог опуса пред најодсуднијим питањем опстанка у свету и опстанка самог света, када лепота није напросто уништена, нити њено постојање представља повод нечије туђе пропасти, већ њено скрнављење нужно води у потпуну анихилацију свега. Ту се за, ионако неприступачне, последње садржаје Јагодине свести трага за говором који неће и не може бити лично њен, него ће, иако се на њу односи и, да се тако каже, потиче из њеног бића, бити носилац, преносилац, једног много ширег духа. Пропаст лепоте какву оличава Јагода тражи да се

о ненадокнадивости и ужасу таквог губитка проговори не више из индивидуалне перспективе, па не само ни из перспективе рода, чије затирање, сазнајемо, Јагоду и тера у самоубиство; ту је на делу говор акосмизма, потирања свеколиког бивства које нестаје с нестанком овог и оваквог лепог бића. Истина о томе шта је, на крају, осећала и мислила Јагода, коју својом причом успоставља наратор *Куће на осами*, није само истина Јагодине егзистенције. Њено нестајање у смрти је више од пуке смрти. То је апсолутна грозота уништења свега, која се остварује у самоуништењу лепоте, грозота коју никаква друга не може превазићи, па о свему томе наратор не може ни чути ништа од саме Јагоде. За то недостају речи; не само њој, већ свакоме. Пред тим се неми. Не вреди ни замишљати шта би она рекла. Ако ипак („у корист уметности”) треба испричати 'шта и како је било', онда наратору знање о томе мора доћи с неке друге стране. И заиста, одмах на почетку приче смо обавештени одакле је оно дошло: „То је сусрет који човек не би никад пожелео да доживи, али који се не може ни избећи. И ово ми није ни испричала робиња сама, него тешко и једнолично таласање јужног мора које, у тами, упорно удара о темеље древне и мрке новљанске тврђаве. Оно је дошло једне ноћи у ову моју сарајевску самоћу, пробудило ме из првог сна и нагнало да слушам његову причу.” Зло које натерује лепо биће да само уништи себе горе је од сваког другог зла. Као и у *Мари мислосници*, где се приказују фазе Марине пропасти, тако и у *Робињи*, где се приказује исход деловања зла, тешко да постоји сагледљива мера жалости коју страдања и смрт таквих бића каква су њих две мора изазвати.

Када се чита *Робиња*, стиче се утисак да је незаштићеност живота и лепоте у њему ту посебно велика и трајна, а да је слобода личности, као битно одређење људскости, заувек неостварљива, као и са њом повезано човеково достојанство. Јагода је припадница рода који или опстаје као робље или му

уопште и нема опстанка. Ни они којима би она могла бити робинја не живе у складу с вишим човековим позвањем и одређењем. Несуђењог купца Хасана Ибиша привлачи „велико и раскошно тело сеоске девојке“. Он сам, пак, „мршав, улегнутих груди и упала лица“, живи тако што „ни у сну, а камоли на јави, не може да се ослободи мисли о свом ниском пореклу која све његове напоре и све успехе вуче наниже“; поред хладне, мршаве и горде жене, која га презире и „са слабо скривеним гађењем у гласу“ одговара на његове понуде да јој увећа послугу новом робинјом, и крај болесне кћери заостале у расту, он би да у близини види „нешто снаге и лепоте“, и за Јагodu у кавезу се зато и интересује. Задовољава се он, иначе, куповном љубави, кријући то и од света и од жене, колико год може. Ништа од свега тога, наравно, не може Јагода знати, па ни о контрасту који њена лепота представља гордој Алајбеговићки, Хасановој жени. Оно што она у свом кавезу осећа целим својим бићем, јесте да је она сад „еспап“. Кад је показују и процењују, чине то као са робом око које се цењају.

- То није девојка, него тврди град, - каже продавац, али та похвала је похвала робе којој треба одржати одговарајућу цену. Ипак, није најгоре то што се тргује њеном младошћу, снагом и лепотом, њеним телом, њеном слободом; најгоре је то што је остала потпуно сама на свету: никог њеног више нема. Она, као робинја, није напросто ствар, али није ни људско биће. Сведена је на нешто испод тога. На другој, пак, страни, ти људи, који могу да је купе или продају и препродају, за њу, такође, нису људи, бића у којима она може да види људе. Они за њу нису ништа, када нема њених Прибиловића, који су спаљени. Људи су били житељи Прибиловића; сада више нема ни људи ни света, чак ни неба. Она не жели и не може да живи у свету без иког свога, неће да дише у таквом свету. Имати своје значи постојати. Јагодин положај је, после паљевине Прибиловића, ужасан. Живот оних међу које је могла dospети је празан, сумо-

ран, ружан, постиђујући...

С Јагодином смрћу нестаје лепота из света; никакве лепоте постојања нема за све оне који су повезани у заједницу 'слободних', а за које је вест о робињиној смрти вест о трговачком губитку, о „великој штети која се десила“, са чим се не сме пред очи 'власнику'. Лепота постојања нема цену, нити се о 'цени' у било ком смислу уопште може, с тим у вези, говорити. Разлика, у погађању око Јагодине цене као робиње, износи неких четири-пет дуката. То нам о стању ствари саопштава стари Андрић, у Робињи; с мало речи.

Немогуће је очекивати да она, која је некако још умела да мисли о несталом јарету, болести или неслози у родбини, може да изађе накрај са оним што је прва следећа последица геноцида, за оне који преживе: са туђошћу новог света, поготову кад се он указује кроз решетке кавеза. Непосредно претрпљено зло довело ју је дотле да се „слика света у њој замрачила и изокренула“. Свеколико постојање указује јој се као свеопште робовање; роб је и онај ко купује роба, и ко га продаје. У један мах се чини да је то што она види и осећа, кад јој је слика света изокренута и замрачена, формулисано језиком који би највише приличио неком говорнику који репрезентује род, надахнутог колективним сазнањем филтрираним кроз дуго искуство зла и добра, и поновљеног, већег зла. Какав је, рецимо, игуман Стефан, код Његоша. „Роб је човек, робови су жена и дете, јер од рођења до смрти робују понеком и понечем. Роб је дрво, роб и камен и небо са облацима и сунцем и звездама, ропкиња је вода, и шума, и пшеница која сад негде - негде где није погорело и потрвено – мора да класа; ни њеном зрну се не иде под жрвањ, али му ваља ићи, јер је роб. Ропски је говор којим се људи око ње споразумевају, без обзира на то којим језиком говоре, и сав се може свести на три слова: роб. Ропство је живот васколики, онај што траје и дотрајава, као и онај још у клици, невидљив и нечујан. Роб је сан човеков, робље су уздах, залогај,

суза и мисао. Људи се рађају да би робовали ропском животу, и умиру као робови болести и смрти.” Ова црна песма у прози о робовању потиче, међутим, са извора вероватно још дубље него што је колективно сећање и мудрост рода, мада садржи, чак и понеким наговештајем у мелодији реченице, у прекинутом звуку народне песме, понешто и од тога.

Уништење Јагоде, као бића и као лепог бића, неопростиво је у свим временима, а исто тако и из перспективе вечности, па било у њој све записано или не било. Прилив додатне енергије, која прича даје овакву неодољивост, обезбеђује море које, 'уместо' саме Јагоде, причу о њој саопштава наратору на Алифаковцу, и то тако што га натерује да у његовој „сарајевској самоћи“ ту причу прими к знању. Море (тај 'чувар приче') говори уместо Јагоде, јер она, заиста, осим једног: „Нећу да дишем. Нећу!“, изговореног полугласно у сиктавом гневу, ништа друго не може ни да каже: њено одбијање света је потпуно. Све остало што је њен доживљај и представља њен унутарњи глас треба да схватимо као говор овог духа који је замењује, јер он не пламти у гневу нити се следио у очајничком ћутању. Логос мора замењује Јагоду у обраћању наратору управо зато да бисмо је разумели, да бисмо допрли до истине њеног последњег часа и, тиме, посредно, до истине о њој у целини.

У *Робињи* се не ради толико о недоличном, тешком, понижавајућем и са терора ужасном животу 'бедне раје' и 'грозних Турака'; реч је у овој причи о нечем почетном и основном, за шта доиста треба говор елемента: „Нестати, да би нестало свега.” У голој конкретности свога доживљаја, јунакиња ту не може да нађе, не само праву и одговарајућу реч, већ она не налази ни крик који би 'трансцендирао' ситуацију у којој је. У чистом ужасу своје стварности, она не види могућност да даље постоји, ни она сама ни било шта око ње. С Јагодом опстаје или пропада све што јесте, а не само неки мање или

више важан исказ о животу или човековом положају. Ту више није реч о пуком преузимању или надомештању артикулационе компетенције, чиме се на једном или другом нивоу долази до историје, политике, идеологије царевина или конфесионалног испољавања. Све се то, издалека, на свој начин подразумева, али – у овој причи – бледи пред овим: „Нестати, да би нестало свега”. Пред уништавањем и самоуништењем лепоте, све то губи значај. О Јагоди, говором мора 'доведеној' до наратора, па тако и до читаоца, местимице се доиста и говори тоном грчке трагедије: „Не треба гледати. Ни дисати не треба. Дисати то је исто што и сећати се, а то значи не видети оно што гледаш, него оно што си видео у светлости пожара и вртлогу покоља, не знати до једно: да никог твога нема више, а да ти живиш као чудовиште, и проклетство, и срамота.” То је последња истина ње саме, саопштена у њено име. Осећање фундаменталне кривице што живиш кад други не живе, а твој су род, претвара се у гнев према свему што постоји кад ти постојиш. Овде нема самоодбрамбене, па утолико и функционалне противмржње, усмерене према виновницима помора и разарања. Не јавља се ни мисао о освети. Кома би се Јагода могла светити, ако не целом свету, који јој се наметнуо да га види још једино у светлости сазнања да је све и свако само роб, да је бивствовање као такво – робовање. 'Освета' свету што је такав може бити само уништење себе, као ништење свега, али не може бити кажњавање било кога одређеног нити било какво друго успостављање равнотеже добра и зла, правде и неправде, разбора и помаме, мира и беса у њему. Претрпљено потпуно зло изазива као реакцију порив за самоубиством. Зло које иде за тим да анихилира све, безоблично је и тежи све даљем обезличавању, па реакција на уништење лика оног ко му је непосредно изложен, као и на његово свођење на роба, мора се кретати од саморазорног гнева према свему до кривице, тог преокренутог гнева без лица, и до стида, често неподношљивог, пред отсут-

ним жртвама истог зла. Не сме да постоји ништа.

Показује се да је последњи приказ у којем затичемо Јагоду док углављује потиљак међу пречаге кавеза у којем је заточена, својеврсна реприза њене игре из детињства. Поред нагонског отпора и страха пред смрћу, жеље да се „отима и брани од тог притиска и дављења”, која последњи пут букне кад је већ касно, јер је граница пређена, јавља се, као суштинска противтежа смрти слика давно проживљене, у својој безазлености победоносне игре у којој се куша опасност: Јагода се као девојчица љуљала на две ноге очеве столице, „налазећи болну сласт у стрепњи да би могла изгубити равнотежу и пасти заједно са столицом”. Свитање живота се још једном јавља у његовом гашењу. То је сев који пресеца тмину у коју ће Јагода потонути. Сад, на крају, она се клати на сточици коју је украла од стражара, само што сад она „оним истим напором које свако младо тело употребљава за одржање и одбрану тражи своје уништење”. Јагода хоће бол с којим ће прећи тачку са које би се још могла вратити у равнотежу: „Нестати да би нестало свега.” То је захтев превеликог очаја који у настојању да нестане „свега”, свеколиког света, као да очекује да ничега, па ни огња, помора и ропства „није уопште ни било”. „То је боље.” У односу на шта је то „боље”, то је језиком акосмизма још изрециво: боље је не бити ако је свеколико постојање робовање, паљевина, крв и туга и растанак од оних које волимо. У чему се то „боље” састоји, то, наравно, није могуће рећи ни језиком акосмизма, нити било којим другим. Сличност са игром у детињству, на очевој столици, као да обасјава цео живот. Вишак живота, какав постоји у свакој игри, која, и кад је окушавање опасности, као да га само појачава, потире се вишком очаја, који, управо оним што је тој игри слично, претеже и води ништавилу: „Па то се она, заједно са очевом столицом из детињства, преврнула и лебди у неприродном положају”; смрт у том изједначавању постаје наопако рођење. У

распону између те две игре, од „болне сласти” до утрнућа у теснацу „кроз који сада ваља проћи некуд на другу страну, као у тренутку рођења”, живот је не само уништен већ и обесмишљен. То је неминовно уколико се жели или се само намеће гашење свих временских 'екстаза', дакле и проживљене прошлости. Одбијање које се односи на помор, огањ и крв, не би се смело протегнути и на дечију игру. Бар она би морала остати заштићена од порива за анихилацијом. Ако она остаје таква, победа у таквој игри недовољна је насупрот поразу у самоубиству, у које је игра из детињства 'призвана' само да би га учинила још тежим. У томе управо и јесте оно што је најнедопустивије и неопростиво: довести невино и лепо биће у положај у коме не само да смрт прекраћује живот, да самоубиство брише сећање на превелики бол, него вишак очаја побеђује вишак живота садржан у игри детета, то јест у „болној сласти” и радости те игре. Андрић је неумољив кад читаоца треба суочити с најтежим и најгорчим стварима. У *Робињи* он долази до краја: нечији нестанак доводи у питање да ли било шта треба и може да остане. Лепа девојка и цео свет који може постојати с њом, уз њу и за њу, па, утолико, и за оног ко њу, читајући, прихвата у сопствени дух, пригрљује је у сопственом бићу – све је то изложено махнитању уништавачког зла. Прекинути се оно може једино ако ничег не би било.

Кад је реч о губитку лепоте, и целог света заједно с њом, оно што остаје записано у причи о томе доноси још далекосежније сазнање, што понеког може навести да помисли да таква прича као да код Бога није записана, иако би она пре свих других морала бити записана, ако се тамо ишта записује. Лепоту у свету свакако ваља сачувати, како би свет опстао; њега треба чувати зарад ње. Ако море то зна, морао би свакако знати и Бог. Јер, најзад, речено је и то да је Бог леп и да воли лепоту. Андрић нас подсећа на то. Андрић то зна. А знамо то и ми, читаоци његових дела која свеобухватно говоре о свету лепом и ружном,

о лепоти у свету и ружном свету прошараном лепотом. Треба разумети и свет и лепоту. Треба разумети и неразумевање лепоте у свету. Женска лепота и чист женски принцип су умногоне покретачи у животу свим људима, а не само мушкарцима. Оне су и суштина и бег од суштинских истина. И заиста је важно посматрати ту и такву жену на прави начин и са праве стране. И разумети је. Она је ипак нешто свето и драгоцено што треба волети. Жена је љубав, а пре и после свега, она је нечије дете и нечија мајка, и као такву је треба и разумети и волети. Јер нико се није родио да буде роб у овом ропском свету. А слобода је баш у њој. У лепој жени је сва инспирација света, одувек и заувек.

Коришћена литература:

- Иво Андрић: „Јелена, жена које нема“, Сабрана дела Иве Андрића, књ. VII, Београд, 1976.г.
- Иво Андрић: „Кућа на осами“, Сабрана дела Иве Андрића, књ. XIV, 1976.г.
- Славко Леовац: „Приповедач Иво Андрић“, Матица српска, Нови Сад, 1979.г.
- Светозар Кољевић: „Приповедач Иво Андрић“, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1983.г.
- Драган Стојановић: „ Есеји и студије о Андрићу“
- Интернет презентација на сајту www.ivoandric.org.rs